

.....
125.892

OSZK

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MIKSZÁTH VILÁGA.

— Két fejezet egy nagyobb tanulmányból. —

I.

Különös életrajzi adatok.

Mikszáth első ismeretes tréfája az iskolai élethez fűződik. Kenyérbélből gombát gyúrt, az almárium tetején megszártotta s ott tartotta, míg belepte a penész. Ekkor bemutatta Petőfi volt tanárának, Suhaydának, a természetrajz tudós professzorának, jelentve, hogy a gombát a Szitnya hegyén találta. Suhayda már régóta leselkedett volt megkövesedett gombafajokra s képzelhetni, milyen mohón kapott tanítványa «leletén». Az író kiszínezve kétszer is elbeszéli e csínyt, s hozzáfűzi, hogy egész Selmec jól mulatott a tréfán. (*Tavaszi rügyek, Dekameron II.*).

De kifigurázza ő ebben az időben tanulótársait is. Hamarosan észreveszi, hogy az Önképző-körben elég sok az irodalmi olvasottságát fitogtató kamasz-óriás. Egy-két meghitt társának odaadja hát saját verseit s ezeket idegen költők verseiként szavaltatja el a kör gyűlésén. A kör titánjai nagyképűen méltatják a versek klasszikus szépségeit, mire gúnyos hahota a válasz a beavatottak részéről. A tréfa tehát sikerült s társai nagyobb részének bosszankodására Mikszáth fölényesen mutatott rá a kör tájékozatlanságára. Várdai Béla Mikszáth-életrajza egy harmadik esetet is említ.¹ Abban az időben még

¹ Takáts Sándor visszaemlékezéseiből (*Hangok a múltból*) tudjuk, hogy Mikszáth ezt az életrajzot rövid idővel halála előtt (1910-ben) kéziratban még elolvashatta s így szólt Takáts Sándorhoz: «Mondd meg Várdai barátodnak, hogy élvezettel olvasom szép művét, de némi igazítani való lesz rajta, mert ő mindazt, amit én magamról írtam, készpénznek vette, pedig az legnagyobbreszt költött dolog. Aztán a regényeimet kissé túlszigorúan kritizálja.» Kár, hogy Mikszáth nem jelölte meg pontosabban az életrajz «igazítani

igen szigorúan vették, hogy mindenki önállóan készítse el önképzőköri dolgozatát. Mikszáth túltette magát e szabályon, több barátjának kijavította gyenge kísérleteit, sőt egy esetben az egyiknek egész dolgozatát megírta. Erre rájöttek s a tréfás rendfelforgatót, mint aki veszélyezteti a kör tekintélyét és komolyságát, szótöbbséggel kizárták a körből. Az önképzőkörben így «rend» lett: megszabadult legtehetségesebb tagjától.

E pár adat is arra vall, hogy már a kamaszkorát élő Mikszáthnak kedve telik a szabályok, a rend felforgatásában, a mókázásban, évődésben és ismerősei kicsúfolásában.

Jogászkoráról keveset tudunk s így ezt az időszakot — mely pedig az élet legderűsebb kora szokott lenni — sajnálat-tal mellőzzük.

Szerencse, hogy Mikszáth élete vármegyei szolgálatától kezdve eléggé ismert előttünk. Ezt főképp a nagy író hitvesének köszönhetjük, ki egy megragadóan közvetlen és őszinte könyvben írja le ismerkedésük történetét, különös házasságukat, családi életük kálváriáját, majd boldogságát, és végül az író váratlan halálát. Adatai alapján jogász-kora után Mikszáth Kálmánt már mint Mauks Mátyás gyarmati főszolgabíró esküdtjét látjuk viszont. A főbíró egy alkalommal kiviszi Mohorára s bemutatja ott lakó családjának. A Mauks-leányok: Ilonka, — az író későbbi hitvese — ennek húga; Nelka s egy náluk vendégeskedő eleven leány: Horváth Ilka, alig várták már, hogy megismerkedjenek az új esküdttel, hiszen sokat hallottak kedélyességéről és elmésségéről. Egyelőre azonban csalódnak. Az ifjú Mikszáth első látogatásakor zavarban volt, egyik pirulásból a másikba esett, a székek csak szélére mert ülni és az ebéd végeztével hamarosan eltávozott.

Bezzeg nem volt ilyen bátortalan a következő ebédnél! Horváth Ilka már a levesnél kikezdett vele, hogy versenyre keljen állítólagos ötletességével. Ráröpítette az első nyilat-

valóit». Az itt említett adatok hitelét erősíti, hogy az író is, ismerősei is többször megemlítik őket. Azonkívül jellemzők is az íróra. Ami a «túlszigorú» kritikát illeti, az bizonyára a *Különös házasság* bírálatára vonatkozik.

Mikszáth, aki úgy tett, mintha oda se hallgatott volna, úgy visszaröppentette, hogy nem tudtak hova lenni a csodálkozástól. A második és harmadik támadást is igen ügyesen visszavágta. Mauks főbíró jól mulatott a fiatalok párbaján s igen büszke volt esküdtjére, a lányok pedig mindjobban csodálkoztak : ez lenne az az ember, aki a minap mukkanni sem mert? Ezután Mikszáth otthonos, sőt mindennapos vendég lett a háznál, felolvastatta novelláit, vagy elmondta tervbevett témáit, egy kis kiházásítási kört is alakítottak, s közben, mint Mikszáthné írja, elméje csak úgy pattogtatta az ötleteket.

Principálisa családi körében tehát egyelőre nem követett el hősünk különösebb csínyt. Nem így a hivatalban. Egy esküdttársának, Gyura Bélának, úgy látszik, erősen a begyében volt, s ez gyakran izgatta ellene Mauks főbíró. Azzal vádolta, hogy az ügyvédek egy pár odavetett szóval egymásra uszítja, a feleket kitanítja : mit mondjanak a tárgyaláson s ebből «óriási derűtségek» támadnak. — „Szolgabíró uram, — mondta Gyura — ez már a hivatal komolyságának rovására megy!” (Mintha csak a selmeci önképzőkör vádjait hallanók!) — A Mauks-lányok megijedtek Gyura Béla vádaskodásától; aggódtak, hátha atyjuk végül is megharagszik kedves esküdtjükre. «Megdorgálták» Mikszáthot, hogy tartsa a hivatalt szentnek, ott nincs helye tréfának. Mikszáth erre a dorgatóriumra egy pár nap múlva mikszáthi választ adott. Felhasználta Mauks főbíró pár napi távollétét, a hajdúval egy idézést küldött a lányoknak «bűnügyben». Képzeltetni a hölgyek ijedelmét. Kisvártatva szerencsére betoppant Mikszáth esküdttársa s nevetve nyugtatta meg őket, hogy az idézés Mikszáth írása : úgy látszik, a szolgabíró sietve írta alá a végzést, nem figyelve meg, mi van benne. E tréfa miatti neheztelés csakhamar szertefoszlott, mert siettették a megbékülést a következő találkozások. Ezek folyamán Mauks Ilona szívébe az az érzés kezdett költözni, melytől Mikszáth szíve sem volt idegen. Ezt az is sejteti, hogy most már nem szíve választottját, hanem ennek édesapját : magát a főbíró tréfálta meg. Az aláírandó akták között t. i. a következő szövegű ügydarabot nyújtotta át neki aláírás végett. «Én,

alulírott, szavamat adom, hogy Ilonka leányomat egy éven belül Mikszáth Kálmánhoz adom feleségül». A nagy tréfacsináló azonban ezúttal póruljárt, a főbíró történetesen éppen ezt az aktát vette jobban szemügyre, ránézett a zavartan álló s különös formában nyilatkozó kérőre s azt mondta: «Kálmán öcsém, ez az akta itt marad, ezt még majd megfellebbezzük a kir. táblához.» A «kérő» visszautasításnak vette e választ, fogta a kalapját, eltávozott s mert restelt a főbíró szeme elé kerülni, hivatalosan lemondott esküdti állásáról.

Az egykori diákeszények tehát mind nagyobbra nőttek s egyáltalán nem alkalmazkodtak az előírt formák szokott kereteihez. Már a lánykérés módja is eltért a köznapi ember gyakorlatától. S ha a továbbiakban az író élete fordulatait, hirtelen elhatározásait, meglepő tetteit s általában egyénisége különös megnyilatkozásait tekintjük: az ellentét közte és a «szabály» közt mind élesebb lesz. Az átlagember, ha megfelelő, sőt várva-várt állás elnyerésére van kilátása, mindenáron ragaszkodik hozzá. Mikszáth nem. Az ő szeme is felragyogott ugyan a boldogságtól, mikor Veres Pál, a nagytekintélyű alispán, az aljegyzői állásra jelölte és megválasztása csaknem bizonyosnak is volt tekinthető. De éppen a választás napja előtt egy vele együtt pályázó tisztviselő a kaszinóban félrehívta s azt mondta neki: «Pajtás, én a Mauks-család iránti tekintetből visszalépek... Meghozom értetek ezt az áldozatot». Mikszáth azt felelte erre, hogy nem fogadja el az áldozatot, mert nem akar senki előtt holtáig kalapot emelni, s visszalépett a választás elől. — Az átlagember a leány szüleinek beleegyezését szokta kérni házasságához s csak azután tartja meg az esküvőt. Mikszáth visszájára fordítja a szokásos eljárást: a szülők beleegyezése nélkül esküszik meg s utólag értesíti őket az esküvőről. — A mindennapi embernél természetes a sorrend: előbb biztos állást szerez magának s azután gondol a házasságra. Mikszáth ezt is fordítva cselekszi: megnősül, mert bízik tehetsége érvényesülésében s mikor ez elmarad, kénytelen elválni feleségétől, mert nem tudja nézni, hogy vele nyomorogjon. — De az átlagembert is eléri néha a balsors, hogy el kell válnia az asszonytól s ilyenkor vagy mást vesz el, vagy egyáltalán nem nősül meg. Mikszáth

ezt is másképpen teszi. Válása után hét esztendővel, mikor hírneve és népszerűsége révén biztos álláshoz jut, visszatér elvált hitveséhez s újra oltárhoz vezet. Hogy mindez hogyan történhetett meg, azt a boldogult Nagyasszony megindító hatással írta le az író leveleinek közlésével s azt lehet mondani, hogy Mikszáthnak ez az életregénye a legérdekesebb és legmeghatóbb regénye. Minden más regényében az író szelleme ragyog — ebben az ember jelleme tündököl. De nemcsak az övé, még inkább hitveséé, kiről méltán mondta Herczeg Ferenc, hogy a magyar irodalomtörténelemben szerephez jutott nők között a legértékesebbek és legszeretetre méltóbbak egyike volt. S bármily kevélyek legyünk is a bennünk rejlő átlagember fegyelmezett józanságára és szabályos cselekedeteire : el kell ismernünk, hogy a nagy humorista cselekvése az említett esetben az átlagemberé fölé kerekedett, amint-hogy legtöbb fonáknak és visszásnak tetsző dolgában is a végén mindig ő diadalmaskodott. A köznapi ember többnyire helyes gyakorlati érzékkel utánozza gondolkodásában és cselekedeteiben a hagyományos társadalmi törvények előírta normát, de tettei végre is csak illeszkedések és utánzatok. Ezzel szemben a lángész a maga egyéniségére szabja a ruhát s ez akármilyen különös is, oly lélekhez állón simul reá, amilyen szájalmasan fityeg utánzóin.

Mikszáthnak a közszokástól eltérő eljárására jellemző példa furcsa birtokvásárlása is. Melyik családapa ne vágyna egy szépfekvésű tuszkulánusra? Hát még, ha egy kis birtok is köríti! Mikszáth sokat járt-kelt, hogy ezt a szép álmát megvalósíthassa, de mindegyik útja eredménytelen volt s ez természetes is, hiszen a költő nemcsak értéket, hanem hangulatot is keres egy házban. Az egyik háznak az volt a baja, hogy nem füstölt rajta a kémény, mint édesanyja házán, mikor az őt hazavárta. Egy másik ház kertjében fiatalok voltak a fák, nem volt árnyék, vagy pedig túlságosan nagy volt az árnyék s e miatt a szobák voltak dohosak. Némelyiknek az volt a hibája, hogy udvarából nem szaladtak eléje csaholva a kutyák, egy másik gyönyörű volt s már majdnem megvette, de azután azt hallotta, hogy közelében nemrég két fiatal leány fúladt a Dunába. Mit tegyen már most egy humorista, hogy birtok-

hoz jusson? Ha megnézi: nem veszi meg. Tehát nem nézi meg s megveszi. S csakugyan Mikszáth a felesége nagy megfélemletésére látatlanul vette meg a horpácsi birtokot Szontagh Antaltól. Hogy ne túlozzunk, látta ő azt egyszer-kétszer fiatalkorában, azelőtt vagy 30 évvel, mikor még Szontagh Pálé volt s Mauks főbíróval ott jártak az öreg úrnál. Mikszáth tehát vétel előtt nem nézte meg, nehogy valami hibát találjon benne, vétel után pedig szintén nem nézte meg, mert félt a csalódástól. Csak nagysokára szánta rá magát, hogy megtekintse. Megnyugtattuk az olvasót: gyönyörűnek találta. Mélyen meghatva szólt feleségéhez: Megtaláltam mindazt, amire vágytam! S hogy boldogsága még teljesebb legyen: a gazdátlan házból eltűnt komondorok is előkerültek, hogy *Szontagh Pál kutyái* című elbeszélésében Gubics, Zagyva, Bátor és Tenger néven bevonuljanak az irodalomba.

Mind e példák a mindennapitól eltérő észjárásra vallanak. Ezt a köznapi gondolkodással szembeforduló magatartást mutatja Mikszáth hírlapírói pályája is. A *Szegedi Napló*ban így ír: «A sors nem büntetheti meg Magyarországot annyira, hogy Szegedet tönkretégye . . . Két Tiszát nem mér rá egyiptomi csapásul: elég nagy kereszt nekünk az az egy is». Az ellenzéki vérmérsékletű fiatalember hangja ez, aki később Tisza Lajos érdemei, majd Tisza Kálmán nagy elméje előtt meghódol, s kormánypárti képviselő lesz. De még ebben a helyzetében is megmaradt ellenzéki hajlamú írónak. Az ellenzéket sohasem gúnyolja, inkább a saját pártjában levőkkel évődik és ingerkedik, vagy csúfolja ki a kormányt és törtetőket erkölestelen választási hadjárataik leírásával.

Ugyancsak jellemző rá a zsidókérdésben elfoglalt álláspontja. Ez is úgy alakul, hogy a közvélemény ellenzéke legyen. Mikszáthot fiatal korában különösen a tiszAESzlári pörről írt tudósításai miatt sokan vádolták filoszemitasággal. Okot és «jogot» adott erre, hogy a közvélemény hangulata ekkor antiszemita volt. Az író t. i. a pör folyamán a helyszínen sokakkal beszélt e kérdésről, személyesen tapasztalta a zsidó anyák kétségbeesését s a hazai földhöz ragaszkodását, megsajnálta őket s a közvéleménytől eltérő érzése hírlapi tudósításaiban is nyomot hagyott. A pör lefolyása után lassan-lassan elült

az antiszemita áramlat, s a 90-es években az egyházpolitikai javaslatok korában már szinte korlátoltságzámba ment, ha valaki antiszemitának vallotta magát. A zsidóság ekkor állt gazdagsága, hatalma és befolyása tetőfokán. S Mikszáth, bár arra érdemes zsidó kartársait megbecsülte, nem egy iránt rokonszenvet is érzett: ebben az időben mondat *Sipsirica* című művében Druzsba tanár úrral antiszemita pohárköszöntőt a zsidóság izmosodása ellen. (Druzsba: visszafelé olvasva: Abszurd, azt is jelentheti, hogy képtelen alak az, aki antiszemita mer lenni). Egy másik művében, a *Gavallérokban*, 1897-ben a *recepció után két évvel* így ír: «Amelyik ország kiadja a kereskedelmet és a sajtót idegeneknek, az elvesz, mint Lengyelország. Most nem az a nemzeti teendő többé: a zászlót kicsavarni a török kezéből, hanem az író tollat kicsavarni a zsidógyerek kezéből». Ezt a regényben Mikszáth egy újságíró-társának édesapja mondja, aki «példát akar statuálni» azzal, hogy fiát a hírlapírói pályára adta. Látnivaló, hogy míg a tisztaeszlelő pörrel kapcsolatban írt tárcáiban inkább humánus érzelmek — az utóbbi idézetekben már hazafias aggodalmak szólaltak meg. De az utóbbiakban éppen 43 esztendővel előzte meg az író a ma uralkodó eszméket. Bizonyára az ilyenféle gondolatok nyílt kimondását is bele értette jubileumi beszédében tett vallomásába: «Sok beszéd elhangzott, mely sikereim titkát keresi. Ennek a sikernek igen egyszerű a nyitja. Az őszinteségben van. Mindig azt írom, ami a tollam hegyére jön. Még talán akkor is, amikor nem látszik célszerűnek». Tollahegyére azonban csodálatosképpen többnyire az ellenkezője jön annak, amit a közvélemény harsog s ez is igazolja, hogy Mikszáth nemcsak őszinte, hanem következetes is. Hű maradt önmagához, bár időnként változó, de őszinte elveihez: meggyőződése ellen sohasem írt egy sort sem. S ha a moralista morált keres az íróban: ezt se hagyja figyelmen kívül, mert a hűség szerény, de állandó fényével nem utolsó helyen ragyog az erkölcsi értékek rangsorában.

Az általános emberi tulajdonságokkal látszólag ellentétes vonás benne az ajándékozás hajlama is. Gondoljunk vissza az írónak arra a játékos hajlamára, hogy a selmeci önképzőkörben gondolatait, tudását egyik társának aján-

dékozta oda. Igaz, az ilyesmi mindennapi eset az iskolai életben, de feltűnőbb ott lesz, mikor e hajlam ösztönösen folytatódik. Szegedi hírlapíró korában már az első napokban megismerkedik «az írók barátjával», János úrral. Ezt a derék bőrgyárost az újságírók «írotársunk» néven szokták volt emlegetni, noha egész íróvolta abból állt, hogy vonzódott az írókhoz. Mikszáth kollégái közül senkisem gondolt rá, hogy Jánosnak ezt az írotárs címet az olvasó előtt ki kellene érdemelnie. Mikszáthnak azonban eszébe jutott, s egy-egy színikritikáját János úrnak ajándékozta, a cikk fölé ezt írva : «Írta : János». Rubinyi Mózes Mikszáth-életrajzában is olvashatni hasonló esetet. «1882-ben a *Pesti Hírlap*ba írt egy cikket egyik barátja, Kürthy Emil, fiának keresztelője alkalmából s a cikk alá mintegy keresztelői ajándéknak nem a saját nevét írta, hanem az újszülött gyermekét (Kürthy Györgyét)». Hasonló eset ismétlődik országgyűlési karcolataiban. Itt is pazarul ajándékozta elmésségét másoknak. Ő maga így nyilatkozik a karcolatok történetéről írva : «Ötletek támadtak a fejemben s ezeket jólesett díjmentesen szétadományozni kedves alakjaim között. Néha Prileszkynek adtam a szájába, máskor Zalay Istvánnak. Ha ezek ,kegyvesztettek lettek', új államférfiakra bíztam a ,politikai bölcsesség' kezelését. Hát nem királyi foglalkozás ez?» (*Saját ábrázatomról*).

Bizonyára királyi véli az olvasó s az irodalomban elég szokatlan. Nem az a feltűnő, hogy egy országgyűlés szellemességi színvonalának emelése már magában véve is nem közönséges teljesítménynek látszik, hanem hogy ez az ajándékozás makacsul ismétlődik. De ha a dolog mélyére nézünk : a humorista nemcsak ad, hanem vesz is. Már mikor a selmeci önképzőkörben mások javára verselt és stilizált, ezzel a sántákat is segítette a versenyfutásban, de a saját izmait is fejlesztette. Megmozdult írói és komikai tehetsége minden lehető módon kielégülést követelt, ösztönös mohósággal vetette rá magát a tréfára és a stílusgyakorlatokra s így az ajándék számítás nélkül is meghozta kamatját. *Karcolataiban* is a jó mondásokat játékos hajlamból adományozza ugyan képviselőtársainak, de ezzel a maga cikkei is nyernek elevenségben. Így az ajándék megoszlott a képviselők, az író és az olvasó között.

Fájdalom, valamivel kevesebb jutott az utókornak, mert bizony e karcolatok között sok van olyan, amely elvesztette időszerűségét s hatása elhalványodott. A kor tanulmányozóját azonban e korrajzok is mindig érdekelni fogják.

II.

Paradoxonai.

Látnivaló, milyen különös, eredeti ember volt Mikszáth Kálmán. Családja is annak tartotta. E különösség adatait az átöröklés szempontjából nem nyomozhatjuk, mert sem barátai, sem életírói nem adnak szüleiről több felvilágosítást annál a pár adatnál, amelyeket az író műveiből ismerünk. Ez pedig édes-kevés. Meg kell elégednünk azzal, hogy a Mikszáth-complexus megvan s lélektani és esztétikai szempontból most már az érdekelhet bennünket: milyen kapcsolatokat tűntet fel az író ismertetett életfelfogása és észjárása, másrészt írói képzelete. A felsorolt életrajzi adatok s a műveiből vett példák párhuzama minden elméleti fejtegetésnél élenkebben szemlélteti ezeket az összefüggéseket.

Induljunk ki egy kis elbeszéléséből. Címe: *Az egyetlen gazember*. Az író egy vidéki birtokosnál vendégeskedik. Már útközben feltűnt neki a kocsis jó ábrája, a s ezt szóvá is teszi. Ritka becsületes ember, — világosítják fel — már huszonnyolc éve van a családnál. Mindössze négy évig ült Munkácsen emberölésért, de a család kijárta neki a kegyelmet. Az író arca erre elsötétül s ezért megmagyarázzák neki, hogy János a legjobb szívű ember, valóságos bárány, de a borördöggé teszi; *megesett rajta a szerencsétlenség*: kocsmai verekedés közben csapta halántékra Nagy Bajmóczi Gábort. (Szóval: szegény Jánoson esett meg a szerencsétlenség, s nem azon, akit agyonvert.) Később a szép kert láttára az író azt mondja a háziasszonynak: Ügyes kertésze lehet. — Csoda ember, uram, — lelkendezik a háziasszony — ritka becsületes férfi, több: nagy jellem! Gyermekkora óta van nálunk, itt nőtt fel, az apám házassította meg, bár ne tette volna... — Miért? Tán rossz a felesége? — kérdi az író. — Olyan rossz

volt, hogy megölte. — A továbbiakban kiderül, hogy a csoda-becsületes ember azért ölte meg a feleségét, mert az megcsalta. Megölte ugyan, de meg is siratta a börtönben! Még most is gyakran elvonul a nyárfák alá, ahol azelőtt együtt éltek és hangos sírása betölti az egész parkot . . . Óh, ritka jó szív az öreg Pali bácsi! — Ebéd közben aztán az író szóba-hozza, milyen szép dolog, hogy oly soká szolgálnak itt a cselédek. Bizony dícséri ez a gazdát! — Nem mindig a gazdát, uram, — mondja a ház ura — többnyire inkább a cselédet. Húsz év óta egyetlen gazember akadt köztük, akit el kellett csapnom. — Hát ez ugyan mit vétett? — kérdi megdöbbenve az író. — Sok galibát csinált. *Mindig árulkodott a többire!* — Mikor aztán az író elutazott, a bakon ismét ott ült nyájas arccal az egyik gyilkos, míg a másik virágcsokrot kötött az írónak. Amint egy-egy rózsát letépett, gyöndégen, részvéttel nézett reá, mintha sajnálná . . . Tán fájt a rózsának . . .

Mikszáth oly kíváncsiságra és kedvessé tudja tenni az ilyen alakokat, hogy valamelyik naiv olvasójának kedve támadhatna cselédszerző helyett börtönőrhöz fordulni. S a mulatságos az, hogy e visszaszámításban is van igazság. Azt akarja mondani, hogy a magyar ember szemében a gyilkosságnál is becsületebb dolog az árulkodás. Az előbbi bűn esetleges «szerencsétlenség» lehet, tehát feloldást nyerhet, de az árulkodás rosszindulatú, förtelmes alaptermészet s ezért javíthatatlan. Az író különleges mezőnyön vívja párba-ját az olvasó nézetével, s leleményes vágásaival ejt csorbát annak hagyományos fölfogásán.

Hasonló paradox párbeszéd folyik le a *Különös házasság* egyik epizódjában. A társaságban spiritizta szeánszot tartanak, egyszerre a rövid idővel azelőtt eltávozott Medve dr. jelenik meg a médiumnak. Az érthetetlen jelenség miatt riadt és feszült a hangulat, s ezt fokozza, hogy egy pandúr lép be s jelentést tesz a főbírónak az országúton holtan talált Medve dr.-ról. — Hagyott valakit mellette? — kérdi a főbíró az őrmestert. — Két pandúrlegényt. — Megbízhatók? Nem lopnak ki a zsebéből valamit? — Igen becsületes emberek, jótállok értük. — Mik voltak azelőtt? — Az őrmester válaszából kiderül, hogy az egyik Jánosik felvidéki rablóvezér

bandájából való, a másik emberölésért ült Munkácson. — És érte is jótáll kend, noha embert ölt? — kérdi haragos, fürkésző szemmel a főbíró. — Éppen az, méltóságos uram, — felel az őrmester — mert aki egyszer nagyot csinált, *röstell kicsibe fogni*.

Mikszáth itt is népies felfogást szólaltat meg: a gyilkos is tekintélyé nőhet a maga foglalkozási ágában s mint merész tettek embere, rangján alulinak tartja a csirkefogók apró bűneit. De mind a két példában megszólal az életrajzi adatából ismert író is, aki a társadalom általános ítéletét fonákjára fordította.

De ha a gyilkosok között is akad gyöngéd lélek és nemes jellem: mi lesz a becsületes életű emberekkel, mert hiszen ezeknek nincs, érdekes történetük? Első pillanatra úgy látszik, a humorista az ilyeneket nem használhatja: nem megfelelő «matériák», de aztán ráeszmélünk, hogy elképzelésünk szegényes Mikszáth leleményéhez képest. Az író rendkívülivé fokozza a becsületet, hogy az valószínűtlen legyen a köznapi ember szemében. Borly Gáspárnak, a tisztalelkű kaszárnak egy regényen át végig kell szenvednie környezeté részéről a gyanúsítást, a rágalmat, a «vén gazember» címet, mert az nem hisz az önzetlenségben, jóllehet, minden tagjától megköveteli, hogy önzetlen legyen. Mikor a megnőtt halott makulátlan emléke törpékké zsugorítja társait, hajlandók vagyunk azt hinni, milyen vak is a közvélemény, mikor oly hamar általánosít. Nem látja a rosszban a jót, s a jót rossznak látja. Mit csináljon ilyen környezetben a kivételesen jó és igaz ember? Mi legyen a sorsa? S mintha az író is egy kissé Swift szatírájával felelne a kérdésre: sorsa, mint Borlynak is, hogy az állatok társadalmában találjon enyhületet...

Már e példákból is megállapítható, hogy Mikszáth igazságai nem egyetemes érvényű, hanem kivételes igazságok. Nem cáfolják meg szokványos igazságainkat, de meghökkenenek, gondolkozóba ejtenek, s nevetve ismerjük be, hogy ezekben is van igazság. «Igazságaink» értéke egyébként is sokszor relatív. Körülményektől, helyzettől, a kor előítéleteitől, szellemi és erkölcsi áramlatok hullámozásától függnék. Néha más az egyén, más a tömeg s más az állami rend igaz-

sága. Rések, ellenmondások, kivételek szakítják meg egyetemes érvényességét, s a humoristának öröme telik benne, ha e réseket meglátja, fejként tetejére állítja ítéleteinket, s így figyelmeztet az emberi bölcsesség korlátolt voltára.

S közelebb lépve Mikszáth gondolkozásához : egyszer művei címéből, máskor meséiből, majd ötleteiből, közbeszótt adomáiból, vagy tréfás elmélkedéseiből halljuk ki e paradoxonok koboldjait, amint pajkosan nevetnek ítéleteinken. S mily nagyszámmal vannak! Mégis, sajátságos látásmódjánál fogva, csak a humorista veszi őket észre.

Ötletei is azért oly kedvesek és szellemesek, mert mindig van bennük egy csöpp életigazság, vagy valami általános emberi gyöngeséget jellemző vonás, s ezt paradoxon formájában meglepő szabatossággal tudja kifejezni.

Azt mondja pl. : «Budapest olyan anya, akit gyermekei (a vidéki városok) szoptatnak, azért maradnak mellette örökké satnyák» (*Különös házasság*). Vagy : «Mindenki kevély valamire és mindenki talál magában oly tulajdonságot, ami meg kell bámulni. Ha megöregszik s nincs már se haja, se foga : de vannak *évei*, több, mint másnak, tehát kevély az éveire.» Aztán : «Elég nagy baj háramlott a világra, hogy Éva evett az almából és Ádámot megkínálta, de hát még milyen lett volna, ha, teszem azt, Ádám eszik belőle és Évát meg nem kínálja» (*Prakovszky*). S hogy még csak két elmésségét említsem : az egyikben csattanóan rajzolja a könnyel női nemesi pályafutást. Az öreg Katánghyról azt mondja : «Először bízott önmagában, azután a földben, hogy hátha adna valami veszekedett nagy termést, azután a zsidóban, aki kölcsönt ad, csak azután fordult vallásos hitével az Istihez. De helyette megjelent a végrehajtó.» Egy másik ötletében minden gyermekével elfogult anya megszívlelhetné e bölcsességét : «A csecsemők igazi zsenik, nem ismertem még tíz éven aluli gyermeket, aki ne lett volna lángész. Az emberi lény tízesztendős korában kezd számár lenni és némelyik nagyon sokáig folytatja...»¹

¹ Nagy Sándor : *Mikszáth humora* című tanulmányában egész gyűjteményt ad az ilyen elmésségekből. (*Irodalomtörténet*, 1914. 8—10. füzet.)

Mikszáth szelleme pazarul ontja az efféle ötleteket és elképzelhető, mennyivel jobban hatnak az elbeszélések hangulatában. Szinte fáj, mint Mikszáth gyilkos kertészének, hogy az elbeszélés tövéről leszakítjuk őket. De szemléltetnünk kellett, hogy ötleteiben is visszájára fordítja szokott szemléletünket. Ilyenek: az anyát szoptató gyermek; a vénség fogyatkozásainak erénnyé változása; lassú adminisztrációnkban a végrehajtó az egyetlen gyors közeg, olyan gyors, hogy még a jó Istent is megelőzi; az emberek legnagyobb része úgy fejlődik, hogy visszafejlődik lánghézből számárrá. S ebben az utóbbi ötletben is van igazság, szinte nehéz a kivételes igazságok közé sorolni.

Egy elbeszélésében (*P. Jork*) azzal lepi meg az olvasót, hogy egy magyar faluban a parasztok angolul beszélnek. Vadászat közben késő éjjel bukkan egy ilyen ángliusra: mister Kukucsára, aki az angol beszéden álmélkodó írónak

következő felvilágosítást adja a pusztá angol lakosairól: „Mi amerikaiak vagyunk, sir, azaz hogy eredetileg nyitramegyei tót parasztok volnánk, mert nem természetünk a nagyzás. Amerikában egy kis pénzecskezt szereztünk. A fiatalabbak már ott is születtek, ezek már nem tudnak tótul sem. Nohát, úgy volt az, sir, hogy mikor mi hazajöttünk, itt az aráncsi gróf földjeit parcellázták, összebeszéltünk, s megvásároltunk a földekből, amennyit lehetett, házakat építettünk és a Jork-nevet adtuk a pusztának, sir... Mindenütt jó a világon, de a krumpli csak legjobb ízű itthon.» Az elbeszélésnek tehát az első paradoxona: az angol pusztá Magyarországon. Lássuk a másodikat. Mister Kukucska megdöbben, mikor eszébe jut, hogy mikép is jöhetett be az író a zárt kerítésajtón. Még jobban megijed, mikor azt hallja, hogy az ajtó nyitva volt s egy nőszemély osont ki a házból szerelmi légyottra. — Jaj, a fiam, jaj a vőm! — ordít fel Kukucska fejszét ragadva, de előbb feldúlt arccal rohan leánya és menyé hálólhelyére, hogy megállapítsa, melyikük a bűnös. Onnan azonban nyugodtan mosolyogva tér vissza. — Nincs semmi baj — mondja vidáman. — Odavilágítottam fehérnépeimre, hát mind a két menyecske édesdeden alszik, mint a tej. Ellenben a kis Betty, a hajadon lányom fészke

üres. No, iszen, az egészen más. Hadd szórakozzék a kis fruska — tette hozzá szeretetteljes hangon. — Teringettét, ön úgy látszik, nagyobb hibának veszi, ha a menyecske rúg ki a hámból, mint ha a leány — veti ellen az író. — Természetesen, sir. Mert a menyecske az ura nevét viseli, s az asszony tisztessége a névnek becsülete, a becsület pedig vagyon. De a leány senkié. Nem vét a kikapósságával senkinek. A menyecske már hámban van (ön említette hámnak), nem szabad abból kirúgnia; a leány azonban még nincs hámban, tehát ki sem rúghat onnan, ahol nincs. Ha leány teszi, azt mondjuk, éli világát; ha menyecske teszi, azt mondjuk, vétkezik . . . Minden ló csikó volt valamikor, s ugrált-bugrált, tilosban szaladgált, — míg be nem fogták. — Íme, a második paradoxon.

Az elbeszélés tele van ilyen mulatságos paradoxonokkal, ezért még csak egyet lássunk belőlük. — Toby angolul beszél, — jegyzi meg Kukucska — de most már kezd tótul povedálni, mert ráparancsoltam: Toby fiam, jegyezd meg magadnak, hogy magyar emberek vagyunk vagy mi a szösz, hát legalább tótul tanulj meg! — Lehet-e kedvesebb emléke a régi jó idők magyar-tót viszonyának?

Mikszáth képzelete az efféle látszólagos képtelenségeket és szellemes bohóságokat oly könnyedén termeli, mint egy közönséges halandó a közhelyeket. Ha Gyulai Pálról ír bírálatot, kapásból találja el a legmegfelelőbb paradoxont a bírálat címéül: «Mikor a hóhért akasztják». (Igaz, ez az ötlet Tisza Lajostól származik, de nem Gyulai Pálra vonatkoztatva.) Pinkerton Allanról, az amerikai detektíviroda megalapítójáról, megjegyzi, hogy olyan self made man volt, hogy még a szüleit is maga hozta létre. E meghökkentő paradoxonnak megfejtése ez: Egy dúsgazdag öreg asszonyság kiskorában elveszett fia után nyomoztatott s Pinkerton úgy irányozta a nyomokat, hogy azok egyenesen őhöz vezessenek. Így ő maga lett a dúsgazdag kliens «feltalált» fiacskája és örököse, jóllehet, valójában egy rendőr fia volt. Kevésbé vidító a következő kép: *Ne félj Mátyás!* Erre a három szóra betanított szajkót hoz ajándékba a parasztmenyecske a téns szolgabíró kisfiának; hadd legyen a szajkó «patrónusa egy perben», mert hiszen «üres kézzel az igazság szarvát nem lehet

megfogni.» «A kis szolgabírócska» menten kalitkába zárja a szajkót s fel is akasztja az ámbituson, de a rosszul bevert szögről a kalitka csakhamar lefordul, összetörik, a macska ott terem s pákosztos szájában viszi, viszi a boldogtalan madarat tüskön-bokron át. A megijedt szajkó torkaszakadtából rikácsolja a macska torkából: Ne félj Mátyás! Ne félj Mátyás! Az emberek nevetnek a jeleneten, a fűzfán csipogó verebek is mintha azt kacagnák: hahaha! Biztathatod magad, bolond szajkó! Erre vezetnek a betanult frázisok! Még a halálod is nevetséges, hahaha! És messziről még mindig hangzott, bár már csak tompán, elhalóan: «Ne félj, Mátyás!» — A csattanó pedig: a menyecske elpityeredik, mert most már oda a patrónusa, megette a perét a macska. Tán be se menjen a teens szolgabíró úrhoz? . . . A paradoxon e kis rajzban elég groteszk hatású, s csak a képhez fűződő kétélű szatíra (a betanult frázisok, s a megyei bíraskodás ellen) enyhíti némileg. Érdekes egyébként, hogy milyen erős gyermekkori élménye az írónak a macska. Műveiben gyakran említi a könyv sorsát (a könyvet a kiadó pincéjében megesszik az egerek, az egeret a macska, hát az író mit eszik?). De legötletesebben a macskát a Pinkerton-iroda jellemzésére használja fel, okulásul a protekció káros voltára. «Hogy miért fürgébb és ügyesebb a Pinkerton-iroda, mint a világ bármely rendőrsége, annak az az egyszerű oka, hogy a rendőrség a közegeit bizonyos melléktekintetekkel, társadalmi pozíció és iskolai kvalifikációk mérlegelésével hozza össze, ellenben a Pinkerton-iroda nem ismer más kvalifikációt, mint hogy valakinek veleszületett hajlama és tehetsége van e pályához, ami, hogy valamelyes példát hozzunk fel, legalább is olyan különbség, mint hogyha valaki az egérfogáshoz az összes állatországból választaná ki személyzetét: a vidrát azért, mert szép bundája van, a nyulat azért, mert jobb futó az egérnél, az ökröt azért, mert imponáló (ennek főnöki rangjár), a rókát, mert ravasz, a medvét, mert erős; — mennyivel nagyobb eredményeket érne el ezzel szemben az, aki kizárólag csak a macskákkal végeztetné ezt a feladatot.»

A *Különös házasságban* egy férfit rabolnak el egy nő számára. *Prakovszky*, a süket kovács, ki a regény végéig süket,

egyszerre olyan hangot hall messzeérző szívével, hogy méltán elámul rajta egész környezete. S e remek kis regény betétszerű epizódja — ez a rokokó-fínomsággal kidolgozott prózai haláltánc (Négyesy) — a halottakat oly boldogoknak tünteti fel, hogy föl-föltámadnak, s egy temető melletti kastélyban ropják a táncot, vígadnak, sőt, pohárköszöntőt is mondanak. A tósztzó úr arra emeli poharát, hogy az Isten az ünnepelt férfiúnak a földön élő dédunokáit *halassa meg* minél előbb! (Hadd legyenek t. i. oly boldogok, mint a mulató halottak.) Az *Új Zrínyiás*zban mindazok, akik hittel hisznek a feltámadásban, egyetlen egyszer nem hisznek benne: mikor szemük láttára történik meg. S a hősnek másodszor is meg kell halnia a hazáért, hogy egy következő feltámadáson remélhetőleg tisztességesebb világra ébredjen. A *kormány támaszai* című elbeszélésben egy szerkesztő elriasztja az embereket attól, hogy lapjára előfizessenek. Mikor egy előfizető kérlelhétlenül ragaszkodik az előfizetéshez, a szerkesztő bevallja, hogy lapja szubvencionált lap, csak egy példányban jelenik meg s ezt is be kell mutatni a kormánynak, hogy a szubvenciót felvehesse. De minek is nyomtatná több példányban a lapot? Hogy rontsa vele a népet? «Ő becsületes ember és szereti a hazáját!» A *kedélyes delikvens*ekben két pandúr kísér be négy gonosztevőt a besztercebányai vármegyeházára. Útközben a delikvensek akkori szokás szerint minden kocsmában megvendégelik a pandúrokat. Ezek lerészegednek, nagy hetykén átadják a terhükre vált puskát a raboknak, hadd cipeljék őket. Végül is a furcsa menet úgy érkezik Besztercebányára, hogy elől-hátul büszkélkedve lépked a két puskás rab, s közül a másik kettő támogatja a tántorgó pandúrokat.

Méltán sorakoznak ezekhez az eredeti alakokhoz a *Gavallérok*, a legnagyobb és legkedvesebb csalók, akik önmagukat csalják meg illúzióikkal. Ott van aztán *Akli Miklós* és *Szepessy* báró; az előbbi rangjánál fogva bolond, mert Ferenc császár udvari bolondja, de esze tekintélyt ad neki. A bárónak rangja alapján van tekintélye, de tettei bolondok. S nem méltán vezérkedhetik-e a rendellenes had élén Pongrácz István gróf? Ez a hol értelmes, hol hóbortos, egyszer kegyetlen, másszor gyengéd, de mindig rokonszenves külön, aki

a rigolyák és szeszélyek egész gyűjteményét raktározza fel lelkében.

Csupa paradoxon ez a világ. Az emberek vagy önmagukkal állnak ellentétben, amennyiben bomlott agyukban kakasviadalt rendez az író az ép és rögeszmék közt ; vagy az életet szabályozó törvényekkel ütköznek össze, vagy egész történelmi korszakok néznek egymással farkasszemet, hogy a visszás helyzetekben emberek és korszakok egyaránt nevetéssé váljanak. S a sok ellentét felett végsőnek néha ott lebeg az író társadalomkritikája is. Ez ellentétes a maradisággal szemben, mert fölényesen foglal állást a korlátoltság, előítélet, szűk látkör és minden olyan elv és törekvés ellen, mely azt szeretné, hogy az emberi gondolat a humanizmussal, haladással és szabadsággal ellenkező irányban fussa meg pályáját. Mindez azonban — azt lehetne mondani — nem hangzik ki elég átható erővel Mikszáth műveiből. Valóban, nem mindig. Mikszáth inkább humorista mint moralista. Jellemző, hogy kora a humora mögött rejlő kritikát észre sem vette. Talán néha az író is gondolhatott arra, hogy a kritika nem javított még meg senkit, egy nagyobb közösséget, pl. a társadalmat legkevésbé. Ha egyént érint a kritika, az inkább bosszút áll bírálóján, semhogy megjavuljon (példárá maga Mikszáth Gyulairól írt cikkével), ha társadalmat érint, akkor pedig mindenki másra vonatkoztatja, s így körülbelül olyan jelentéktelen hatása van, mint mikor a tanító egyes csínytevő helyett általánosságban az egész osztályt dorgálja meg. Mikszáth szatiráját egyébként az jellemzi, hogy mikor sebez, mindjárt egy kis flastromot is rak a sebre. De inkább karcol ő, mint sebez, s ilyenkor néha meg is símogatja áldozatát. Kitűnő példák erre, egy-két élesebb cikkét nem tekintve, szegedi újságíró korában írt szatirikus rajzai, melyekben egy-egy közéleti alakot figuráz ki akkép, hogy egyidejűleg meg is dicséri őket. S ilyenek országgyűlési karcolatai is. Hasonló kettős érzéssel tekint a vármegyére, kigúnyolja, de hogy' fáj a szíve érte! Az ilyen írásain egyszerre ott csillog könnye és mosolya. Ez alól csak a Noszty-fiú kivétel, kinek környezetével szemben nem ismer kegyelmet.

Humorának talán mégis legművészebb érvényesülése

Cs. kir. bor című elbeszélése. S nem az a fontos, hogy a mese magját készen kapta (mint sok más regényének és elbeszélésének magját is), hanem hogy ez a mag egyenest az ő képzelete számára született. A tokaji királyi szőlők igazgatójának Lipót császár rendeletére 30 hordó tokaji aszút kell sürgősen elszállíttatni a bécsi udvarhoz. Biz ez nehéz ügy a kuruc időkben! A labanc parancsnok 30 válogatott katonát rendel ki a 30 szekér fedezetére, s így a kocsisokkal együtt vagy 60—70 főnyi menet indul meg az aszúborral Bécs felé. Mi történhetik velük? A parancsnok azzal bocsátotta őket a nagy útra, hogy kerüljék ki a kurucokat, s vigyázzanak a borra, mert abból császári vér lesz! Kalandos útjukon a labancok maguk isszák meg a 30 hordó bort, s minthogy most már nem térhetnek vissza, egyhangú elhatározással önként esnek kuruc fogságba. «Vivat Thököly» fölkiáltással adják meg magukat két vadászat közben eltévedt kuruc tisztnek, akik az érthetetlen helyzetet — hogy t. i. nem ők ketten estek 60 labanc fogságába, hanem ők ejtettek 60 foglyot, — azonnal megértik a magyarázatból, hogy a bor «megivódott». A cs. kir. bor tehát a császári vér helyett labancvéren át mégis csak kuruc vérré változott.

Az elbeszélésnek e kivonata nem éreztetheti, hogy az író itt művészete csúcspontjára érkezett. Sok jeles tulajdonsága mellett, amilyen pl. a mese érdekkeltő exponálása, fejlesztése, balladai menete, tán a legmesteribb az, hogy kifogyhatatlan leleménnyel indokolja minden egyes hordó csapaverésének kikerülhetetlen voltát. A katonák tanácskozásai, aggodalmai, lelkiismeretfurdalásai, majd mégis egyhangú döntései egy-egy hordó fölálldozása előtt, az emberi gyarlóság fokozódó kiütközése, hogy első ballépésünket a következők mily könnyen követik; természetünknek az a vonása, hogy elkövetett hibáink okait megnyugtatósunkra magunkon kívül keressük: mindez benne van ebben az igaz, szellemes és tömör rajzban. S az alakok jellemkomikumát növeli a helyzetkomikum, mely nem véletlen, hanem szintén a jellemekből következik. Az a helyzet t. i., hogy a bor elfogyasztása előtt «hőseink» messze elkerülik a kurucokat, a hordó kiürítése után viszont keresve keresik őket, mint életmentőiket.

Minket azonban ezuttal főképpen mégis az érdekel, hogy

a mese itt is visszájára billen. Amint a gyilkosból gyöngéd és nemes jellem, a nemes jellemből életfogytáig gazember, a bolondból böles lesz, s amint a szerkesztő abból él, hogy nem szerkeszt, akként szinte természetellenes lenne, ha az elbeszélésben a labanc nem vedlenék át kuruccá.

De a *Cs. kir. bor* című vidám elbeszélés Mikszáth hőseinek jellemző sorsára is figyelmeztet, hogy t. i. ritkán érnek oda, ahova elindulnak. Vibra György egy esernyőnyél kincse után lohol, de a csalóka kincs a végén egy kedves leányka képét ölti fel. Pongrácz gróf Beszterce ostromára indít hadat Esztelláért, de nem ér oda, mert már Rozsnyón átadják neki — nem Esztellát — hanem helyette a tús-Apolkát. S mikorezt annyira megszereti, hogy örökbe szándékozik fogadni, akkor vesztí el, hogy e veszteségbe belepusztuljon. *Az eladó birtok*-ban Marjánszky elindul birtokot vásárolni és útja azzal az eredménnyel jár, hogy nem vesz birtokot, hanem eladja azt is, amelyből eddig gondtalanul megélt, csak hogy egy szegény leányt elvehessen. A *Sipsiricában* Druzsba tanár úr azért abszurd ember, mert a hatalmasokkal szemben az igazságot nyomozza, s addig nyomozza, míg tébolydába nem szállítják. Ott megtalálhatja ... De ha Mikszáth hősei a boldogság küszöbére érnek is, *vagy* megrokkannak, *vagy* önmaguk holthírét költik, hogy környezetüktől menekülve, keressék a boldogságot, *vagy* elért örömük tetőfokáról buknak a mélybe. Akli Miklóst esküvője közben a templomban teríti le vetélytársa pisztolygolyója, Buttler János hazaküldeti koporsóját, ott nagy gyászpompával temetik el a koporsóba helyezett fabábot, hogy így feleségétől szabadulva, messze idegenben találja meg boldogságát szerelmesével. Ehhez hasonlóan kövekkel bélelt hamis koporsót temetnek el a *Száldobosi Papp-familia* című elbeszélésben. Sorsüldözött szereplője egy fiatal asszony, aki nem mehet férjhez, mert van egy eltemetett férje, aki talán még él, s van egy «élő» fia, ki rég halott. (Az öngyilkossá lett fiú halála előtt t. i. vagy 50 levelet adott át egy hú barátjának azzal a meghagyással, hogy minden hónapban küldjön el egyet az ő jó édesanyjának. A levelek vidámak voltak s mindig úgy kezdődtek : Kedves mamácskám! Én hála Istennek egészséges vagyok ...) A *túlvilági utas* című novel-

lában Rédeky Pál olyan magyar volt, aki inkább fele vagyonát pusztulni hagyja, semhogy Bécsbe menjen. Sőt, a király hívására se ment el. Budán azonban hirtelen meghalt — épp akkor jött erről a sürgöny, mikor egy lakomán az egészségére ittak, s fölhangzott a harsogó «éljen». A halottas vasúti kocsit tévedésből a bécsi vonathoz kapcsolták s szegény Rédeky Pál körülbelül egy hétig utazgatott halála után Ausztriában, míg végre sok reklamálás után megtalálták Bécsben. Így lőn, hogy Gernyefalván a mindég pontos ember ez egy alkalommal elkésett, még a temetéséről is, mert ahova sohasem akart elmenni, most akaratlanul is Bécsbe kocsikázott. *A beszélő köntösben* Lestyák Mihály a hóhér keze elől csak a végső pillanatban emelheti nyergébe Cinnát, hogy szintén ismeretlen helyre száguldva, egyesülhessen vele. *A lohinai fűben* Apolka is inkább a mélységbe veti magát, semhogy kedvese legyen udvarlójának. *A Noszty fiú és Tóth Mari esetében* a hős megszégyenülten, megbélyegezve szökik meg a pellengérről, a hősnőt családjával együtt menekvésre készíti a rágalom, s a családi politika szolgálatába züllött vármegyei vezetőség az író rajzában a szó szoros értelmében meg van «pecsételve» az utókor előtt. Micsoda meredek lejtő vezet le az *Alispán kisasszonyok* vármegyéjétől a Noszty fiú vármegyéjéig! S jellemző, hogy amint Swift Gulliverjének kihúzták méregfogait, s a hős a gyermekszoba nyájas légkörébe került, Mikszáth riasztó korrajzát kis, derűs színdarabbá formálta át a közízlés. Iskolapéldák ezek arra, hogy a tömeg épp úgy idegenkedik a komor szatírától, mint a tragikus kifejelettől.

S hogy a sok közül még egy utolsó példát hozzak fel, a *Fekete városban* Görgey Pál egy rögeszmétől szabadulva, akkor látja szépnek a világot és vallja magát boldognak, mikor a lőcsei halálkapuba érkezik. (Az olvasó lélekzete itt megakad: az író e vallomásba beleírta a maga végzetét.) E megrázó jelenetben Mikszáth képzelete Kemény tragikus világát súrolja: mikor a hóhér bárdja Görgey Pál fejét leüti: bírójának, Fabriciusnak boldogságát is összezúzza, s a szép és jó Rozália atyjával együtt a maga nagy szerelmét is örökre eltemeti.

De hol vannak itt a kiengesztelő befejezések, hol a happy-

endek? — kérdi az olvasó. Hol nyilatkozik meg e példák sorozatában a világ «legderűsebb humoristája»? Mikszáth képzelete, ime kevés kivétellel, gyászjelentésekké formálja meséit. Fiatal korában maga utal e hangulat állandó voltára Mauks Ilonához írt egyik levelében : «Mikor legjobban humorizálok, — írja — a derült gondolatok háta mögött komoly gondok forrnak agyamban. Az a mosoly, amit kegyed könnyelműségnek hisz, gyakran, nagyon gyakran a legsötétebb gondolatok álarca. Ne ítéljen kegyed a külsőségek után.» — A mult századvégi közönség, sőt a mai is, csak ezt az álarcot látja és élvezi. Az író ötletei, tréfái, csattanó adomái, jóízű, talpraesett mondásai elfedték, s ma is elfedik azokat a kísérteteket, amelyek élményeiből és tapasztalataiból születtek, s ott lebegnek meseszövvő és alakrajzoló ihletében. Vidám, régi temetőhöz hasonlíthatjuk Mikszáth világát : az eltűnt sírhalmok alatt csalódások és szenvedések porlanak, s amikor az író erre az alapra építi meséit, fenn játék és kacaj cseng s a porladó tetemekből nőtt fűszőnyegek befutják a fekete emlékeket.

KEMÉNYFY JÁNOS.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZ